

ŞƏRQİ ZƏNGƏZUR İQTİSADİ RAYONUNUN MÜASİR SOSIAL-İQTİSADİ İNKİŞAF PROBLEMLƏRİ

Həmzəyeva Lamiyə Ədalət qızı

Magistr

Bakı Dövlət Universiteti
lamiye.hemzeyeva00@gmail.com

Xülasə: Sosial-iqtisadi inkişaf rayonun rifah səviyyəsinin möhkəmlənməsini və iqtisadi sabitliyini şərtləndirən əsas amildir. Hər bir ölkə öz sosial-iqtisadi göstəricilərini mövcud vəziyyətə uyğunlaşdırmaq üçün daim çalışır və dövlət siyasətini bu istiqamətdə planlaşdırır.

Erməni vandallarının işğaldan azad edilmiş ərazilərimizdə həyata keçirdikləri ekoloji terrorizm su mənbələrimizin zədələnməsinə, meşələrimizin qırılması-na, rayonun ekoloji tarazlığının pozulmasına ciddi təsir göstərmişdir.

Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunun sürətli inkişafını təmin etmək üçün sosial-iqtisadi göstəricilərin yaxşılaşdırılması mühüm yer tutur, lakin bu sahələrdə bu göstəriciləri gücləndirmək o qədər də asan deyil. Çünki xarici təsirlər və eyni zamanda daxili təsirlər kifayət qədər təsirlidir.

Bu yerlər tanınmaz dərəcədə idi. Döyüş mövqelərində qazılan səngərlər, əlavə yollar, sığınacaqlar və sığınacaqlar günü-gündən genişlənir, mühəndis istehkamlarının tikintisi bu ekoloji fəlakətin sərhədlərini daha da genişləndirirdi.

Açar sözlər: Sosial-iqtisadi inkişaf, ekoloji problem, texnoloji problem, siyasi qeyri-müəyyənlik, Şərqi Zəngəzur.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərimizin bərpası üzrə hərəkətlənmələr müharibənin sona çatmasından çox qısa bir zamanda başlamış, uzunmüddətli stateji layihələr və planlar hazırlanmışdır. Həmin tarixdən bu günə qədər yenidənqurma fəaliyyətləri adı altından bir çox işlər görülmüşdür. Bu fəaliyyətlərin əsas məqsədi işəaldan azad edilmiş ərazilərin mümkün olan ən qısa bir müddətdə ərzindən iqtisadiyyatının yenidən canlanması, sosial həyatın bərpa olunması, qısacası həmin torpaqların ölkə dinamikasına yenidən daxil edilməsidir. Bu da sosial-iqtisadi inkişafın reallaşdırılması ilə mümkündür.

Ümumiyyətlə, inkişaf hər bir amilin yaxşılaşdığı bir vəziyyətdir. Amma o, müxtəlif kontekstlərdə, sosial, siyasi, bioloji, elm və texnologi-

ya, dil və ədəbiyyatda müxtəlif cür müəyyən edilir. Sosial-iqtisadi kontekstdə inkişaf təhsilin, gəlirlərin, bacarıqların inkişafı və məşğulluğun yüksəldilməsi yolu ilə insanların həyat tərzinin yaxşılaşdırılması deməkdir. Bu, mədəni və ekoloji amillərə əsaslanan iqtisadi və sosial transformasiya prosesidir (Mattsson, 2017).

Deməli, sosial-iqtisadi inkişaf cəmiyyətdə sosial və iqtisadi inkişaf prosesidir. O, ümumi daxili məhsul (ÜDM), gözlənilən ömür uzunluğu, savadlılıq və məşğulluq səviyyəsi kimi göstəricilərlə ölçülür. Sosial-iqtisadi inkişafı daha yaxşı başa düşmək üçün biz sosial və iqtisadi inkişafın mənasını ayrıca başa düşə bilərik.

Sosial inkişaf sosial institutların cəmiyyətin öz istəklərini yerinə yetirmək imkanlarını təkmilləşdirən şəkildə çevrilməsi ilə nəticələnən bir prosesdir. Bu, müasir dövrdə əhalinin daha mütərəqqi münasibət və davranışları, daha effektiv proseslərin və ya daha qabaqcıl texnologiyanın mənimsənilməsi kimi cəmiyyətin özünü formalaşdırması və fəaliyyətinin keyfiyyətə dəyişməsinə nəzərdə tutur. Mühitlər, yaşayış tərzini və texnologiya arasında sıx əlaqə vardır.

İqtisadi inkişaf ölkələrin və ya regionların iqtisadi sərvətlərinin onların sakinlərinin rifahı üçün inkişafıdır. İqtisadi artım tez-tez iqtisadi inkişaf səviyyəsini göstərir. "İqtisadi artım" termini real milli gəlir, ümumi daxili məhsul və ya adambaşına düşən gəlir kimi xüsusi ölçülərin artmasına (yaxud artımına) istinad edir. Digər tərəfdən, iqtisadi inkişaf termini daha bir çox amili nəzərdə tutur. Bu, bir xalqın öz xalqının iqtisadi, siyasi və sosial rifahını yaxşılaşdırdığı prosesdir (Mattsson, 2017).

Beləliklə, sosial-iqtisadi inkişaf müxtəlif yollarla təkmilləşmə prosesidir. O, bir ölkədə insan həyatının bütün sahələrinə təsir etməlidir. Onun əsas göstəricisi olan ÜDM asudə vaxt, ətraf mühitin keyfiyyəti, azadlıq, sosial ədalət və ya gender bərabərliyi kimi mühüm aspektləri nəzərə almayan iqtisadi rifahın spesifik ölçüsüdür. Digər bir göstərici olan adambaşına düşən gəlir də insanlar arasında gəlir bərabərliyinin səviyyəsini göstərmir. Bu göstəricilər inkişafın faydalarının bərabər şəkildə bölüşdürülməsini və xüsusilə cəmiyyətin imkansız qruplarına çatmasını təmin etmir. Məhz buna görə də insan inkişafının yeni konsepsiyasından istifadə edilir. O, insanların ölkədə istifadə etdiyi ümumi həyat keyfiyyətinə, malik olduqları imkanlara və azadlıqlara yönəlmişdir.

Şərqi Zəngəzurdu mövcud sosial-iqtisadi vəziyyət

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, sosial-iqtisadi inkişafın əsas göstəriciləri, məşğulluq, əmək haqqı səviyyəsi və ÜDM üzərində regionun

payı, əhalinin məskunlaşması, təhsil, ixtisaslaşma səviyyəsi, müasir həyat səviyyəsinin təmin edilməsi və digər göstəricilər daxildir.

Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunun əhali üzrə məskunlaşma səviyyəsini təhlil etdikdə aydın olmuşdur ki, ölkə üzrə ən aşağı məskunlaşma səviyyəsi Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonuna aiddir (cədvəl 1).

Bunun əsas səbəbi həmin iqtisadi rayonuna daxil olan torpaqların iqtisadi və siyasi səviyyədə strateji əhəmiyyətinin böyük olması buna görə də siyasi gərginliyin qeyri-sabit olması və əksər ərazilərin düşmənlə sərhəd xəttinə qonşu olmasıdır.

Şərqi Zəngəzurd işçilərin orta aylıq əməkhaqqı səviyyəsinə baxdıqda görürük ki, son üç ildə əhəmiyyətli bir dəyişiklik gözlənməmişdir (cədvəl 2). Bu da əhalinin bu ərazilərdə fəaliyyət göstərməsinə birbaşa təsir göstərən nüansdır ki, son nəticədə sosial iqtisadi inkişafın təmin olunması problemi kimi qarşımıza çıxır.

Cədvəl 1: 2021-ci ildə Şərqi Zəngəzur üzrə əhalinin orta illik sayı

İqtisadi rayonların və inzibati ərazi vahidlərinin adları	Cəmi	o cümlədən:	
		kişilər	qadınlar
Azərbaycan Respublikası	10137.8	5064.2	5073.6
Şərqi Zəngəzur			
iqtisadi rayonu - cəmi	344.2	171.0	173.2
<i>o cümlədən:</i>			
Cəbrayıl rayonu	82.4	40.4	42.0
Kəlbəcər rayonu	95.0	47.5	47.5
Qubadlı rayonu	41.9	20.6	21.3
Laçın rayonu	79.4	40.3	39.1
Zəngilan rayonu	45.5	22.2	23.3

Mənbə: <https://stat.gov.az/source/demography/> - Statistika Komitəsi, 2022

Cədvəl 2: Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu üzrə işçilərin orta aylıq nominal əməkhaqqı

	2019	2020	2021
Azərbaycan Respublikası	635.1	707.7	732.1
Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu - cəmi	414.1	500.3	482.7
<i>o cümlədən:</i>			
Cəbrayıl rayonu	403.7	491.8	495.7
Kəlbəcər rayonu	415.3	489.6	463.0
Qubadlı rayonu	474.3	555.6	559.1
Laçın rayonu	390.2	488.8	455.8
Zəngilan rayonu	430.3	516.6	525.6

Mənbə: <https://stat.gov.az/source/labour/> - Statistika Komitəsi, 2022

İqtisadi rayonun sosial-iqtisadi göstərici olaraq əhalinin tibbi, sosial, təhsil müəssisələri ilə təmin edilməsi səviyyəsinə görə də region digər iqtisadi rayonlardan geridə qalır.

Cədvəl 3: Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunun sosial-iqtisadi göstəricilər

	2019	2020
Həkimlərin sayı, nəfər	149	143
Orta tibb işçilərinin sayı, nəfər	654	622
Xəstəxanaların sayı	45	46
Xəstəxana çarpayılarının sayı	2290	2540
Əhaliyə ambulator-poliklinika yardımı		
göstərən müalicə müəssisələrinin sayı	115	115
Ambulator-poliklinika müəssisələri-		
nin gücü (növbədə gəlişlərin sayı)	2785	2785
Əhalinin hər 10000 nəfərinə düşən		
həkimlər	4.5	4.3
orta tibb işçiləri	19.7	18.6
xəstəxana çarpayıları	69.1	76.1
ambulator-poliklinika		
müəssisələrinin gücü		
(növbədə gəlişlərin sayı)	84.0	83.5
Pensiyaçıların sayı, nəfər	34524	32210
İşləyənlər	3872	4016
İşləməyənlər	30652	28194
Təyin olunmuş aylıq pensiyaların		
orta məbləği, manat	228.8	261.4
İşləməyən əhaliyə verilən sosial		
müavinətlər:		
Sosial müavinət təyin olunmuş şəxslərin sayı, nəfər	10256	9056
Bir nəfərə düşən orta aylıq məbləğ, manat	125.1	121.7
Dövlət hesabına mənzil alan və yaşayış şəraitini yaxşılaşdıran ailələrin		
sayı, vahid	-	-
Bütün mənzil fondu,		
ümumi sahə, min kv.m.	9.3	9.3
Məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin sayı	26	27
onlarda uşaqların sayı, nəfər	1524	1679
Məktəbəqədər təhsil müəssisələrilə (100		
yerə düşən uşaq hesabı ilə) təminat	78	83
Əyani ümumi təhsil müəssisələrinin sayı	319	318
onlarda şagirdlərin sayı, nəfər	55129	55561
II və III növbədə oxuyanların		

xüsusi çəkisi, faizlə	21.7	23.7
Kütləvi kitabxanaların sayı	181	181

Mənbə: <https://stat.gov.az/source/regions/> - Statistika Komitəsi, 2022

Müasir sosial-iqtisadi inkişafa təsir edən amillər

Siyasi qeyri-sabitlik. İlk başda bunu söyləmək lazımdır ki, Şərqi Zəngəzur ərazisinin siyasi sabitliyi hələ də qeyri-müəyyəndir, çünki düşmənlərin bu regiona və ya digər qonşu rayonlara hərbi addımları hələ də davam etməkdədir. Bu da görülən iqtisadi və sosial inkişafa istiqamətlənmiş fəaliyyətlərinin həm tətbiqi prosesinə, həm də tətbiqi nəticəsinə təsir göstərməkdədir. Buna görə də ilkin olaraq söyləmək lazımdır ki, Şərqi Zəngəzur regionunun müasir sosial-iqtisadi inkişafına təsir edən başlıca amil mövcud olan qeyri-sabit siyasi vəziyyətdir.

Qeyri-sabit siyasi vəziyyət həm iqtisadi, həm də sosial göstəricilərə bir başa olaraq təsir göstərir. Siyasi baxımdan təhlükəsiz olmayan region:

- Ölkə əhalisinin bu ərazilərdə daimi məskunlaşmasına;
- Əhalinin məşğulluq səviyyəsinə;
- İqtisadi sahələrin fəaliyyətlərinin davamlılığına;
- Xarici və daxili investisiyanın cəlb edilməsinə birbaşa təsir göstərir.

Ekoloji vəziyyət

Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunun uzun illər davam edən işğal dövrünün nəticəsində həmin ərazilər bioloji müxtəlifliyə, o cümlədən flora və fauna növlərinə, dövlət tərəfindən qorunan yasaqlıq və qoruqlara ciddi həcmdə ziyan vurmuşdur. Ərazilərin yandırılması, su ehtiyatlarının, qiymətli ağac növləri ilə zəngin meşələrin, o cümlədən təbiət abidələrinin çirkləndirilməsi, yeraltı və yerüstü təbii sərvətlərin məqsədyönlü şəkildə talan edilməsi nəticəsində Azərbaycanın ekoloji tarazlığı və ekologiyası pozulmuşdur.

İşğaldan azad edilmiş rayonlarımız ilk öncə Birinci Qarabağ müharibəsində, daha sonra işğal dövründə, ən sonda isə İkinci Qarabağ müharibəsində ağır zərblərlə qarşı-qarşıya qalmışdır. 44 gün davam edən müharibənin özü də təbiətə, ətraf mühitə və ekologiyaya birbaşa təsir etmişdir.

Azərbaycanın düşmənlə aparmaq məcburiyyətində qaldığı hər bir münaqişədə və müharibədə bu zərərlər daha da artmışdır. 44 günlük müharibədə isə bu vəziyyət pik nöqtəsinə çatmışdır. Bunun da başlıca səbəbi ermənilərin fosfor bombası kimi qadağan olunmuş silahlardan istifadə etməsidir. Bu tipli qadağan olmuş silahların istifadəsi bombanın düşdüyü yerin məhv olmasına, qarşısının alınmasının çox çətin olduğu yanğınların baş verməsinə səbəb olur. Xüsusi ilə də son müharibədə

ağır yanğınlar baş vermiş, təxminən 110 hektar ərazi sıradan çıxmış, Şuşa meşələri bərpasının uzun illər alacağı yaralar almışdır (Qarayeva, 2022).

Digər tərəfdən də fosfor bombaları kimi silahların istifadəsi insan sağlamlığına güclü təhdid yaradacaq zəhərli qazların havaya qarışmasına səbəb olmuşdur.

Ekoloji cəhətdən bu qədər ağır zərbələrin olması əhalinin sosial fəaliyyətlərində mənfi rol oynayır, onları zəiflədir və müasir həyat səviyyəsinin təmin edilməsinə mane olur.

Texnoloji inkişaf

İqtisadiyyatda texnologiyanın xüsusən də işğaldan azad edilmiş rayonların iqtisadi artımının əsas hərəkətverici qüvvəsi olduğu geniş şəkildə qəbul edilir. Texnoloji tərəqqi daha çox və daha keyfiyyətli mal və xidmətlərin daha səmərəli istehsalına imkan verir ki, rifah bundan asılıdır. Yeni həm iqtisadi həm də sosial olaraq mühüm yerdə durur.

Bununla belə, texnologiyanın inkişaf etdirilməsi, qəbul edilməsi və istehsalda istifadə edilməsi mexanizmləri mürəkkəbdir. Onların daha ətraflı təhlili siyasətin bir çox sahələrində, o cümlədən elm siyasəti, tədqiqat və inkişaf, sənaye siyasəti, həm milli, həm də regional inkişaf siyasətlərində mühüm təsirlərə malik ola biləcək yeni tapıntılara imkan verə bilər. Əslində, texnologiyanın özü, eləcə də onun inkişafı üçün tələb olunan fərdi və sosial imkanlar, ali təhsilə, iş yerlərinin yaradılmasına və iqtisadi artıma təsir göstərə biləcək potensial töhfələrə səbəb olan daha dəqiq səviyyədə öyrənilə bilər. Aydınır ki, aşkar etmək məqsədi daşıyan prosesin bir hissəsi olan təhsil, tədqiqat və inkişaf, innovasiya və iqtisadi fəaliyyət arasında əlaqələr var (Qardaşxanova, 2022).

Şərqi Zəngəzur ərazisində isə texnologiyanın tətbiq olunması üçün lazımi şərtlər hələ ki tam mövcud deyildir. Bunun da əsas səbəbi bu istiqamətdə peşəkar olan insan kapitalının hələ ki bu ərazilərə axının istənilən səviyyədə deyildir. Çünki hal-hazırda fəaliyyət göstərən iş yerləri təklifi tam olaraq qarşılamır.

Əslində, texnologiya iqtisadi inkişafda əsas mənbə hesab edilə bilər və müxtəlif texnoloji dəyişikliklər inkişaf etməmiş regionların inkişafına əhəmiyyətli töhfə verə bilər.

Ümumiyyətlə texnoloji inkişafın kapitalın formalaşmasından daha vacib olduğu güman edilir. Amma tək kapitalın formalaşması məhdud dərəcədə iqtisadi inkişafa səbəb ola bilər və texnoloji dəyişiklik olmadığı təqdirdə tərəqqi dayanır.

Nəticə və təkliflər

Xüsusi ilə Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu üzrə siyasi-qeyri sabit mühitin mövcud olması torpaqların sosial-iqtisadi göstəriciləri, dolayısı ilə sosial-iqtisadi inkişafın zəif formalaşmasına səbəb olan əsas amilərdən biridir. İkinci böyük amil isə ekoloji cəhətdən ətraf mühitin əhalinin və iqtisadi sahələrin təmin edilməsində çətinliklərin olmasıdır. Həmin ərazilərdə ağır sənaye kimi sahələrin ilkin olaraq qurulması mövcud vəziyyəti daha da ağırlaşdırır. Bu regionlarda sənaye və digər müəssisələrin tərtib olunması üçün texnologiyadan istifadə edilməsi mütləq şərtidir. Çünki müasir dövrdə əhalinin əsas tələbatı texnologiyadır. Texnologiyanın zəif olduğu bir mühitdə xüsusi ilə də sosial inkişaf səviyyəsinin yüksəl olmasını gözlənilməzdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Mattsson, A. (2017). Different indicators of socioeconomic status and their relative importance as determinants of health in old age, International Journal for Equity in Health volume 16, Article number: 173
2. Qarayeva, S. (2022). Qarabağın və Şərqi Zəngəzurun ekoloji yaraları: işğaldan qalan zədələr, 525-ci qəzet, 14 səh.
3. Qardaşxanova, Ə. (2022). İqtisadi potensialın yaratdığı reallıq, Azərbaycan qəzeti, 4 səh.
4. <https://stat.gov.az/source/regions/> - Cədvəl 3: Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunun sosial-iqtisadi göstəricilər, 2021
5. <https://stat.gov.az/source/labour/> - Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu üzrə işçilərin orta aylıq nominal əməkhaqqı, 2021
6. <https://stat.gov.az/source/demography/> - 2021-ci ildə Şərqi Zəngəzur üzrə əhalinin orta illik sayı, 2022

MODERN SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT PROBLEMS OF EASTERN ZANGAZUR ECONOMIC DISTRICT

Summary: Socio-economic development is the main factor that leads to the strengthening of the level of prosperity and economic stability of a region. Every country constantly works to adapt its socio-economic indicators to the modern situation and plans its state policy in this direction.

Environmental terrorism caused by Armenian vandals in our territories freed from occupation has had a serious impact on spoiling our water sources, cutting down our forests, and disrupting the ecological balance of the region.

In order to ensure the rapid development of the Eastern Zangezur economic region, the improvement of socio-economic indicators has an important place. However, it is not so easy to strengthen these indicators in

these areas. Because external influences and at the same time internal influences are quite effective.

These areas have been rendered unrecognizable. Trenches dug in combat positions, additional roads that are being expanded day by day, dugouts and shelters, construction of engineering fortifications have further expanded the boundaries of this environmental disaster.

Keywords: Socio-economic development, ecological problem, technological problem, political uncertainty, Eastern Zangazur

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ВОСТОЧНО-ЗАНГАЗУРСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЙОНА

Резюме: Социально-экономическое развитие является основным фактором, обуславливающим укрепление уровня благосостояния и экономической стабильности региона. Каждая страна постоянно работает над адаптацией своих социально-экономических показателей к современной ситуации и планирует свою государственную политику в этом направлении.

Экологический терроризм, осуществляемый армянскими вандалами на наших освобожденных от оккупации территориях, оказал серьезное влияние на порчу наших водных источников, вырубку наших лесов и нарушение экологического баланса региона.

В целях обеспечения опережающего развития Восточно-Зангезурского экономического района важное место занимает улучшение социально-экономических показателей, однако усилить эти показатели по этим направлениям не так-то просто. Потому что внешние воздействия и в то же время внутренние воздействия достаточно эффективны.

Эти места были до неизвестности. Вырытые на боевых позициях траншеи, расширяемые с каждым днем дополнительные дороги, блиндажи и укрытия, строительство инженерных укреплений еще больше расширили границы этой экологической катастрофы.

Ключевые слова: Социально-экономическое развитие, экологическая проблема, технологическая проблема, политическая неопределенность, Восточный Зангезур.